

В І Д Г У К

офіційного опонента на дисертацію Скокової Людмили Георгіївни на тему «Культурні практики в сучасному суспільстві: теоретичні підходи та емпіричні виміри», поданої у спеціалізовану вчену раду (СВР) Д 26.229.01 в Інституті соціології Національної академії наук України у вигляді монографії для здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

Призначення мене офіційним опонентом для здійснення експертизи дисертації Скокової Л.Г. утворило унікальну ситуацію, бо я маю розглядати докторську дисертацію не у звичному для себе вигляді рукопису, а у вигляді опублікованої монографії, що загалом буває рідко, а для мене, як опонента, вперше. Отже, маю виказати як вдячність СВР та її керівництву за надану мені довіру і можливість отримати унікальний досвід, так і запропонувати свої оціночні судження в тому переліку, що рекомендований «Пам'яткою офіційному опоненту».

1. Актуальність теми дисертаційного дослідження впливає не стільки з того, що культурні практики ніколи не припинялися, а з того, що в форматі культурних практик сталися такі зміни, які нарешті мають бути заново відрефлексовані науковцями, зокрема і фаховими соціологами України. Очевидно, що опоненту не варто як додатково, так і розлого вказувати на необхідність соціологічного узагальнення розуміння фундаментальної ролі культурних практик у соціальному житті, їх морфології та динаміки, або уточнення як сучасної конфігурації теоретичних підходів до їх вивчення, так і виявлення концептуальних кластерів у сучасній соціології культури для їх наступного емпіричного дослідження. Звісно, такі напрями залишаються актуальними впродовж певного періоду і навіть сьогодні ще є недостатньо опрацьованими.

Оскільки для опонентів в Україні постають вже два роки чинними «Вимоги до оформлення дисертації», що ухвалено наказом Міністерства освіти і науки України (МОНУ) № 40, то згідно з ними дисертація наразі повинна містити деякі інноваційні елементи. Наприклад, першою рубрикою Вступу має

статися вже не «**актуальність теми дослідження**» як було до 2017 р., а «**обґрунтування вибору теми дослідження**», що згаданим наказом № 40 передбачено, **але здобувачкою не зроблено**. Водночас незмінним є те, що текст під першою рубрикою Вступу здобувачка має завжди завершувати формулюванням наукової проблеми незалежно від вигляду дисертації. В свою чергу, постанова Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 визначає, що опонент має виказати свою думку стосовно того, чи містить дисертація наукові положення та науково обґрунтовані результати у певній галузі науки, що розв'язують важливу наукову або науково-прикладну проблему. Між тим, маємо два окремих нетотожних формулювання у монографії та в авторефераті, а отже маємо і питання: яка саме проблема врешті-решт має бути знята за результатами роботи задля висновку, що дисертації є завершеною.

В авторефераті є така версія: *«**Наукова проблема** полягає в наявності суперечності між зростаючою проліферацією, розрізненістю результатів вивчення рухливих станів соціальних і культурних порядків сучасних суспільств у межах мультипарадигмального теоретизування сучасної соціології культури, різноманітних технологій емпіричного дослідження культурних практик і актуальними запитами соціологічної науки щодо формування генералізованого знання стосовно концептуальних і операціональних підходів до вивчення культури»*. У монографії бачимо іншу: *«**Наукова проблема** полягає в наявності суперечності між актуальністю завдань деталізованого вивчення рухливих станів соціальних і культурних порядків сучасних суспільств, базовим елементом яких є практики, і нестачею генералізованого знання щодо теоретичних і емпіричних підходів до вивчення культурних практик у сучасній соціології культури»*. В кожному випадку здобувачка генезис наукової проблеми пояснює певними суперечностями, але й сама утворила суперечність поміж двома визначеннями наукової проблеми. Ця обставина варта коментаря здобувачки.

2. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, що сформульовані в дисертації. Скокова Л.Г. завдяки системному викладу змісту монографії надає достатньо підстав вважати, що ретельно проаналізувала передумови для започаткування свого дисертаційного дослідження, зокрема, обґрунтувала як об'єкт дослідження, так і предмет, мету, завдання та методи, що доречні для їх розв'язання. Завдяки цьому, мабуть, дисертаційне дослідження Скокової Л.Г. містить 4 розділи, 14 підрозділів та 40 пунктів, що вказує на великий обсяг виконаної нею пошуково-аналітичної роботи. Варто відмітити чітку послідовність постановки 10 завдань в контексті заявленої мети і отриманих 14 наукових результатів, а також висновків і рекомендацій дисертації, що мають в основному належний рівень обґрунтованості завдяки використанню доречних методів дослідження, і застосуванню широкого переліку літературних джерел з досліджуваної теми та, звісно, обсягу проаналізованого фактичного матеріалу.

Водночас така велика кількість пунктів числом 40 наводить опонента на думку, деякі з них несуть службовий характер, а отримані там результати мають технічне значення без ознак суттєвої новизни, вартої окремої презентації, що аніяк не слід вважати недоліком, бо вони теж слугують підставою досягнення мети. Наприклад, це такі пункти:

2.2.3. *«Методологічні пропозиції у міжнародних дослідженнях участі в культурі»*, де окреслено наявний досвід того, як *«в останню чверть століття проведено великий обсяг організаційних і методологічних заходів щодо стандартизації та гармонізації культурної статистики, можливостей порівняння культурних політик різних країн на європейському і міжнародному рівнях»*.

2.4.3. *«Критичний дискурс і методологічні перспективи підходу виробництва культури»*, де окреслено наявний досвід, *«присвячений огляду сучасних підходів до культурних індустрій»*.

2.5.1. «Досвід етнографії аудиторій у полі media studies», де окреслено наявний досвід того, як середини 2000-х років *«Відбувається проникнення теоретико-методологічних засад «повороту до практик» до теорій середнього рівня і проведення відповідних емпіричних досліджень»*.

3.3.2. «Озвичаєння і поширення мережево-цифрової партиципації», де окреслено наявний досвід того, як *«“Ера смартфона” прийшла на зміну “ері настільного комп’ютера і ноутбука”»*.

3. Достовірність наукових положень, висновків і рекомендацій забезпечена застосуванням комплексу методів науково-соціологічного пошуку, достатньо адекватних сутності об’єкту, предмету, меті й завданням дослідження, масиву емпіричних соціологічних даних. Висновки являють собою логічно обґрунтований підсумок виконаної роботи, що повністю відображають основні результати проведеного дослідження, а також можливі напрями їхнього практичного застосування надалі.

4. Оцінка новизни наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Оскільки всім членам СВР було розіслано автореферат, де кожен з восьми наукових результатів з ознакою новизни «вперше» певним чином вже сформульований здобувачкою, то я заради конкретності своїх суджень не буду почергово оцінювати кожен такий результат, а спробую подати свою думку в узагальненому вигляді та оцінити той внесок дисертантки, що мною визнано безумовно оригінальним.

Отже, особистий внесок автора в розбудову нових знань із спеціальності «спеціальні та галузеві соціології» загалом та, зокрема, із соціології культури полягає у здійсненні цілісної генералізованої концептуалізації підходів до вивчення культурних практик у сучасному суспільстві, що є загалом концептуалізацією достовірною, бо ці підходи верифіковані у дослідженнях культурної участі різних соціокультурних груп населення України. До найбільш вагомих результатів, що характеризують наукову новизну дослідження та особистий внесок дисертанта в справу системної експлікації теоретико-

соціологічних і операціональних підходів до вивчення культурних практик у сучасному суспільстві, в тому числі українському, вважаю такі:

- підходи до вивчення культурних практик отримали вигляд системи через констеляції окремих напрямів теоретизування в сучасній соціології культури, що у здобувачки постало як теоретичне ядро з такими складовими: культуральна соціологія, бурдєзійанській та постбурдєзійанській підходи;
- на підставі моніторингових спостережень 1994-2017 років доведено наявність довготривалих тенденцій у структурі культурно-дозвіллевих практик населення України, а саме:
  1. збереження дисбалансу приватного (домінуючого) і публічного взірців дозвілля;
  2. відтворення оцінок структурних бар'єрів щодо бажаних взірців проведення дозвілля;
  3. репродукування в часі трьох основних стилів задіяння в культурно-дозвіллевій практиці (низький, середній, вищий рівні активності та діапазону занять);
  4. зрушення у структурі дозвілля за рахунок сталого зменшення контактів із паперовими носіями даних на користь цифрових носіїв і реконфігурації медіа-аудиторії у бік збільшення практик мережево-цифрової партиципації;
- сама культурна партиципація населення за умов надзвичайності останніх років в українському суспільстві має амбівалентний характер: одночасно він стимулювальний і стримувальний, що знаходить вираз у зростанні рівня значущості цінностей демократичного розвитку країни, вільного висловлювання поглядів, національно-культурного відродження, участі в діяльності громадських організацій, а також у спадних трендах щодо залучення до культурно-дозвіллевих практик, як і скорочення витрат на задоволення культурних потреб, відтворення структурних перешкод бажаним взірцям проведення дозвілля.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, загалом є настільки потужною та цікавою, що дозволяє припустити, що монографія постане в ролі затребуваного навчального посібника для студентів численних ВНЗ України, і не тільки для майбутніх соціологів, бо стимулює розвиток як соціології культури, так і культурології тощо, та, окрім того, посприє оновленню взірців досліджень культурних процесів і практик.

5. Повнота висвітлення результатів у публікаціях. Основні наукові результати дисертації опубліковані у 22 працях, серед яких 1 монографія, тобто сама дисертація в такій формі, 4 статті в закордонних фахових виданнях (№ 1, 2, 5, 19), дві статті у вітчизняних фахових виданнях, включених до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (№ 11, 12). Ці публікації достатньою мірою відображають основні наукові результати дисертації. Дослідницька робота Скокової Л.Г. пройшла апробацію на чисельних міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях тощо; апробацію матеріалів дисертації засвідчують 13 праць.

6. Відповідність дисертаційної роботи та автореферату встановленим нормативним вимогам оформлення. Дисертація є самостійною та завершеною творчою роботою, котрій притаманні такі доречні риси: логічна послідовність завдань та адекватних методів їх розв'язання, системна цілісність сукупності отриманих результатів, науковий стиль викладу матеріалу, тобто загалом дисертації притаманна достовірність висновків та пропозицій. Між тим, змушена констатувати таке: монографія Скокової була рекомендована до друку Вченою радою Інституту соціології НАНУ 18 вересня 2018 року (протокол № 4), тобто через 20 місяців після ухвали згаданого наказу МОНУ №40, вимоги якого здобувачкою враховано частково. Так, опонент повинен у своєму відгуку підкреслити ідентичність змісту автореферату й основних положень дисертації, але зміст Вступу автореферату, виданого згодом після монографії, надає мені підстави засвідчити відсутність його повної відповідності змісту Вступу до дисертації у вигляді монографії.

При формулюванні новизни в рубриках автореферату “удосконалено” та “дістало подальшого розвитку” здобувачка не застосувала рекомендованого наказом №40 зазначення відмінності одержаних результатів від відомих раніше. Відсутність цих порівнянь утруднює розуміння сутності отриманих нею результатів, що представлені завдяки такому способу.

Окремі зауваження та запитання щодо змісту дисертації. Оскільки опонент має оцінити висновки здобувача щодо практичної значущості його праці, то змушена констатувати, що на с. 9 автореферату вони подані виключно в футуристичному ключі. Тобто щодо них застосовані такі словосполучення як «можуть бути», «доцільно застосувати» як в діяльності НДІ, так і ВНЗ, що аж ніяк не свідчить про практичний досвід їх використання, хоча об’єктом дослідження є ніщо інше, як культурні практики сучасного суспільства. В монографії у Вступі відсутнє будь-яке авторське звітування про досвід практичного застосування результатів докторської роботи. Така обставина є особливо дивною в тому контексті, що викладено на с. 5 автореферату, а саме.

«Дисертація пов’язана з науково-дослідними темами Інституту соціології НАНУ: «Продуктування і трансляція смислів у полікультурному соціумі» (№ держреєстрації 0109U00228), **авторкою досліджено** трактування смислів у культуральній соціології, змістовну наповненість концепту «Дім» у реаліях українського суспільства; «Динаміка соціокультурних процесів в українському суспільстві» (№ держреєстрації 0112U000326), **здобувачка дослідила** трактування гомології та гетерології культурної стратифікації в теоретичному й емпіричному ракурсах, структуру і динаміку культурно-дозвіллевих практик у країні; «Участь громадян України у культурі: ціннісно-сміслові орієнтири та сучасні практики» (№ держреєстрації 0115U002183), **авторкою проаналізовано** особливості пост-бурдєзійанських підходів, напрям культурної статистики щодо участі в культурі, поточну динаміку дозвіллевих практик, а також особливості становлення цифрового культурного середовища в українському суспільстві».

Отже, наявна недоречна авторська скромність щодо оцінки практичного значення отриманих результатів. Опонент вважає навпаки: практична значущість результатів є досить вагомою.

Переходячи до інших зауважень, вкажемо, що воно стосується як назви, так і змісту другого розділу з назвою «Операціональні виміри культурних практик». Так, застосування опції «пошук» щодо скороченого його викладу в авторефераті відбувся без фіксації жодного використання словосполучення «операціональні виміри». Більш того, оскільки аналогічно виявлено, що нема цього словосполучення і в змісті самого цього розділу монографії, то маємо зазначити невідповідність поміж назвою другого розділу та його змістом.

Підставою для наступного зауваження вважаю те, що на завершення кожного розділу монографії не наведено спеціально виділеного висновку про стрижень цього розділу, що інтегрує його чисельні підрозділи та пункти. Цей недолік ускладнює сприйняття тексту кожного розділу, бо відсутнє авторське, а згодом й читацьке уявлення про очікуваний стрижень.

Загальний висновок. Оскільки дисертація потужно структурована, а викладення змісту роботи йде цілком послідовно, досить аргументовано, то це загалом дозволяє високо оцінити результативно проведене автором дослідження за актуальною науковою темою, в осмисленні якої в наш час все ще бракує концептуальних підходів, що мають враховувати сучасні особливості суспільних реальностей.

Це дає підстави вважати, що дисертаційна робота Скокової Л.Г. на тему “Культурні практики в сучасному суспільстві: теоретичні підходи та емпіричні виміри” містить не тільки нові обґрунтовані наукові результати, а також прикладні рекомендації, що в сукупності є суттєвими для розвитку соціологічного знання зі спеціальності 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології. Зміст дисертаційної роботи, її результати відповідають профілю СВР Д 26.229.01 в Інституті соціології НАНУ та паспорту спеціальності 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології, оскільки виконана в межах напрямів

дослідження, що паспортом даної спеціальності передбачено: зокрема, вивчення шляхів і умов розбудови понятійно-категоріального апарату, що відображає специфіку досліджень спеціальних і галузевих соціологій загалом та соціології культури, зокрема. Мій аналіз дисертації та автореферату Скокової Л.Г. свідчить про те, що в процесі написання дисертаційної роботи на здобуття наукового ступеня доктора наук матеріали кандидатської дисертації при формулюванні пунктів новизни здобувачем не було використано.

Отже, дисертаційне дослідження Скокової Л.Г. загалом відповідає вимогам п. 9, 10, 12-14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами), що застосовують до експертизи докторських дисертацій. Тому без жодних сумнівів пропоную членам СВР Д 26.229.01 присудити Скоковій Людмилі Георгіївні науковий ступінь доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології.

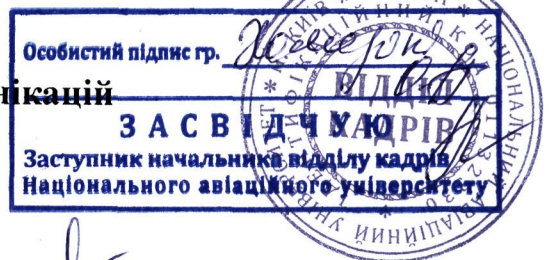
Офіційний опонент:

О.А. Хомерікі

доктор соціологічних наук, професор,

завідувач кафедри соціології та політології

факультету лінгвістики та соціальних комунікацій

Вчений секретар

Національного авіаційного університету

к. філол. н., доцент

Г.Г. Єнчева

Підпис засвідчую

Відділ кадрів